

Balc., Mustafa (2014), **Türkçe-Arsça İlişkileri Türkçenin Farsça Üzerindeki Etkilerine Dair Bir İnceleme**, Çizgi Kitabevi Yayınları, 158 s., Konya.

Nuh TOZLU*

Dünyadaki bütün diller, ister ya ayagelsinler ister yok olsunlar, uzun süren tarihleri boyunca birtakım yasalara tabi olarak mevcudiyetlerini sürdürmüşlerdir. Dil yasalar, dediğimiz bu yasalar, tabii ve insani dünyadaki yasalar gibidir. Dil çevre için atan bu yasalar, dilin tarihi boyunca yön vererek onu şekillendirir. Bu temel dil yasalarından en önemlilerinden biri, ilki yasasıdır. Oluşumunda var olan bu ilki yasa, tüm tabii, insani ve toplumsal gerçekliklere has bir olgu olarak insanın beşeri ve tabii çevresiyle temas geçmesini buyurmaktadır. İnsani bir gerçeklik olan dil de bundan arı değildir. Dil de vücut buldu ve toplumla beraber civardaki veya uzaktaki, komşu olsun olmasın, toplumlarla temas geçer, bu toplumların dilleriyle bir kültür alır, verir ve diyebileceğimiz alır, verirler girer, bu temasın neticesinde farklı dil düzlemlerindeki dil unsurları, sesler, kelimeler, söz varlıklarından söz dizimine vb. alır verir. Bir kader olan bu sürecin içinde dil, doğrudan itibaren daima bir oluş ve bozulma içerisinde değildir. Değişim gelir; hatta birçok dil örneğinde olduğu üzere ihtiyaçlar ve yok olur. Dilin bir canlı, bir varlık, benzetilmesi de esas olarak bu kaçınılmaz oluş ve bozulma süreciyle ilgilidir. Dünya coğrafyasından ister daha merkezi bölgelerinde konu alan diller olsun isterse daha kenarda ve gözden uzak noktalarında konu alan diller olsun, hepsi bu ilki ve değişim yasalarından belli derecelerde pay alır, almazlar. Bu pay almadan nasiplenen dillerin en başında Türkçe gelmektedir dersek de bir abartma yapmayız. Zira; Türkçe, hem eski bir dildir hem de oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Bu tarihi yayılım sürecinde de Türkçe, dallanarak budaklanarak başka dillerle ilkiye geçerek değişim, zenginleşme ve bazen dallar, kurusa da birçok dalıyla bugünlere kadar gelebilmiştir.

Türkçenin uzun tarihi boyunca Asya, Avrupa ve Ortadoğru da temas geçerek ilki kurdu ve birçok dil bulunmaktadır. Farklı sebeplerle ilki kurulan bu diller arasında, Ermeniceden Sırpçaya, Rusçadan Moğolcaya, modern dönemlerde de Fransızca ve İngilizceye kadar birçok irili ufaklı dil bulunmaktadır. Bu diller içerisinde özellikle birkaç, Türkçenin yüzlerce yıl boyunca yakını ilki kide bulunması, itibarıyla daha bir önem arz etmektedir. Arapça bunlardan biridir, Farsça bunlardan biridir. Bu iki dille de Türkçe, aynı medeniyet havzasına ait olmanın getirdiği ortak hayat sonucu, yoğun kültürel ve dilsel münasebetlere girmiştir, alır, verirlerde bulunmuştur. Bu iki dilden Arapçanın Türkçeyle teması, İslamiyet sonrasında başlamasına rağmen Farsçanın Türkçeyle teması, İslam öncesi devirlere kadar uzanmaktadır. Zira gerek bugünkü İran coğrafyasında gerekse de bugünkü Orta Asya'da Türkler ve İranlılar içiçe ve komşu olarak yüzlerce yıl ortak bir yaşam sürmüşlerdir. Bu ortak yaşam ve tecrübe,

* Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Yüksek Lisans Öğrencisi

slam sonras,nda ise daha da yo unla arak bugünlere kadar gelmi tir. Bunun sonucunda, birçok dil ve kültür unsuru kar ,l,kl, ödünç al,nm, t,r. Bugünkü dilimizde kulland, ,m,z birçok Arapça kelimenin de Farsça üzerinden al,nd, , dikkate al,n,rsa Farsçaın,n Türkçe için ifade etti i anlam daha iyi anla ,labilecektir. lavece; hem Anadolu Türkçesiñde hem Azerbaycan Türkçesiñde hem de di er Orta Asya Türk lehçelerinde yüzlerce Farsça söz ve unsur halen canl, bir biçimde hayatiyetini sürdürmektedir. Bugün Anadolu Türkçesiñde kulland, ,m,z önamaz, oruç, peygamber, günah, ate , çe me, merdiven, çoban, gül, bülbül, dü man vb.ö kelimeler, Türkçeñin Farsçaıyla devamedegelen yüzlerce y,ll,k yolda l, ,n,n sadece birkaç numunesidir. Ayn, kelimelerin hemen hemen benzer biçimlerinin gerek Azerbaycan gerekse de Orta Asya Türkçelerinde bulundu u da vakidir.

Türkçeyle Farsça aras,ndaki gerek tarihten gelen gerekse günümüzde de devam edegelen bu kadar s,k, ili kiye ra men; iki dil aras,ndaki ili kilerin ve ödünçlemelerin yeteri kadar ara t,r,ld, , söylenemez. Yap,lan incelemelere bak,ld, ,nda ise; bu incelemelerin Farsçaın,n Türkçe üzerindeki etkilerine dair oldu u görülecektir. Oysa; yüzy,llar boyu iç içe ya am, iki dilden biri olan Farsça kadar Türkçe de etkileyen taraf olagelmi tir. te; zaten az incelenen bir alandaki bu bo lu u doldurmak üzere yeni yay,mlanan öTürkçe-Farsça li kileriö adl, kitap, Türkçeñin Farsça üzerindeki etkilerini incelemekte ve bu alana bir giri niteli i ta ,maktad,r.

Kitap, esas olarak üç ana k,s,mdan olu maktad,r: Türkçe ile di er diller aras,ndaki ili kilerin tarihçesi, Türkçeñin Farsça üzerindeki etkileri ve kaynakça ile Farsçadaki Türkçe unsurlar,n yer ald, , dizin vb. bölümler. Birinci k,s,mda yer alan bölümler bir nevi konuya haz,r,lay,c, özelli i göstermektedirler. Bu k,s,m,n birinci bölümünün ba l, , öTürkçe ve Kom u Dillerödir. Bu k,sa bölümde yazar, bize ku bak, , Türkçeñin farklı zaman ve mekanlarda temas etti i dillere dair bilgiler vermektedir. So dcañdan Toharcaña Mo olcañdan Arapçaña var,ncaya dek onlarca dil ile Türkçeñin temas,, bu bölümde yazarca, örneklemeli olarak verilmektedir. kinci bölümün ba l, , öAvrupa Merkezilik ve Türkiyat Çal, malar,ö ad,n, ta ,maktad,r. Yazar, bu bölümde Avrupa merkezili in dil ve tarih alan,ndaki görünümelerini iddetlice ele tirmektedir. Edward Said ve Samir Amin gibi sosyal bilimcilerin çal, malar, sayesinde künhüne vak,f oldu umuz öAvrupa merkezilikö kavram,, tüm tarihsel ablonu ve toplumsal olgular, Avrupa nokta-i nazar,ndan de erlendiren bir dü ünme ve görme biçimidir. Bu görme biçiminin birçok dil ve tarihçi taraf,ndan uyguland, , en önemli sahalardan birisinin öTürkiyatö oldu unu belirten yazar, öAri teziö diye de bilinen öHint-Avrupaö tezinin birçok gerçe i tahrif etti ini ve ba ta Türkler olmak üzere di er halklar, barbar, edilgen, uygarl,ktan yoksun vb. niteliklerle tan,mlayan perdeleyici ve önyarg,l, bir tez oldu unu vurgulamaktad,r. Bu teze göre Türkler, Orta Asyaın,n yerlisi de illerdir. Daha do udaki bir noktadan geçerek Avrasyaın,n geni bölgelerine yay,lm, lard,r. Orta Asyañda bulunan eski arkeolojik kültürler ö raniölere aittir. Hunlar,n Türklü ü üphelidir. Hakk,nda yeteri kadar delil

bulunmayan birçok bozkır halkıdır. At, evcille tiren Aryanilerin atalarıdır. Türkler, zamanla Orta Asya'daki dillerini asimile ederek onların kültürlerini sahiplenmişlerdir. Türkler göçebe çobanlar olarak tarım, dayalı yerleşik kentlerini istila ederek onların mirasını almışlardır. Tarih alanındaki bu Avrupa merkezci bilgilerin yanı sıra, İbnü'l-Kardîni'nin yazdığı gibi, bu tarihi bağlamda dünyaca ünlü tarihçi Peter Golden'in adını, ancak onun bazı ifadelerinden hareketle hem eleştirilerini hem de kendilerini de eleştirmelerini sunar. Tarih alanındaki bu eleştiriler ve tespitlerinden sonra yazar, aynı tezin, esas incelediği alan olan dil alanındaki görüşlerinin tespit ve eleştirisine yönelir. Türkçe ile diğer diller arasındaki ilişkilerle ilgili olarak yazar, Avrupa merkezci bakış açısını, altındaki çözümleri ve Avrupalı Türkologun örneği Peter Golden, Andras Rona Tas, Lars Johansson vb. örneği Türkçeyi hep edilgen bir dil olarak gördüklerini, kökeni tartışılmaz, kelimelerde bu kelimeleri hep Türkçe dillerindeki dillere özellikle de Hint Avrupa dilleri olan Sogdca, Toharca, Farsça vb. örneği ait kelimeleri söyleyerek açıklamaktadır. Bu arkiyatçı bakış açısına göre Türkçe ökes-ö ve öyap-ö fiilleri, Toharca'dan, öyabguö sözü ise muhtemelen ösogdca'dan alınmıştır. Tüm bu örnekler üzerinde konuyu tartışan yazar, Türkçenin dil ilişkilerinde hep edilgin bir konumda tutulmaya çalışılmamasını, bilinçli bir tercih olduğunu da sözlerine ekler. Üçüncü bölüm, örneği Türk ve Fars dil ilişkilerinin bağlamında, c, örneği dır. Bu bölümde yazar, Türklerle Farslar arasındaki ilişkilerin üç bin yıldan fazla kadar uzandığını, belirterek bu ilişkilerin eskiliğini vurgular. Öyle ki bu ilişkiler destanlara kadar sinmişlerdir. Alp Er Tunga destanı, İslam öncesi İran-Turan savaşları, anlatır. Keza Hunlar ve Göktürkler döneminde Sasanilerle birçok savaş bulmuştur. İslamiyetin kabulünden sonra ise bu ilişkiler bambaşka bir seyir izlemiştir. Gazneliler ve Selçuklularla başlayan İran'daki Türk egemenliği 20. yüzyıla kadar kesintisizce devam etmiştir. Türkçe bu bin yıllık süre zarfında hem askeri-yönetici tabakanın hem de İran'a göçen batı Oğuzlar olmak üzere birçok Türk topluluk ve boyununun konutunu bir dil olagelmıştır. Üç bin yıldan fazla uzanan bu tarihi serencam, özetleyen yazar, haklı olarak, bu sürecin tek tarafı olarak iddia edilemeyeceğini Türkçenin Farsça'dan etkilendiği kadar, Farsça'nın da bu süreçte, Türkçeden etkilendiğini belirtir. Bu çerçevede biz de Türkçenin ve Türklerin İran coğrafyasındaki eskiliğini göstermesi bakımından 1968 yılında Alman Türkolog Gerhard Doerfer tarafından keşfedilen Halaç Türkçesini zikrederim. İranın orta kuzeyinde, sayı azalmış, küçük bir Türk topluluğunun dili olan Halaçça'da Türkçenin en arkaik yapıları ve unsurları, bugüne kadar varlığını koruyarak ulaşmıştır. Öyle ki; Türkçenin en eski lehçelerinden biri kabul edilen bu lehçede, ana Altayca'da var olduğu kabul edilen ses denklıklarına dahi rastlanılmaktadır. Dördüncü bölüm, örneği Diller Arasındaki ilişkilerle ilgili olarak, İbnü'l-Kardîni'nin yazdığı gibi, bu bölümde dillerin birbirleriyle temasına yol açan sebepler tartışılır. Batı dilleri sebepleri olmak üzere, hayat tarzı, coğrafya, ticaret, siyaset vb. sebeplerin dillerin temasına yol açtıkları belirtilir. Türkçenin siyasi ve askeri sebeplerle uzun yüzyıllar boyunca İran'da batı dil olduğu vurgulanır.

İkinci kısım, Türkçenin Farsça üzerindeki etkilerine yer verilir. Bu kısımın birinci bölümünün başlığı, örneği Yeni Farsçanın Oluşumunda Türk Etkisi'dir.

ta ,maktad,r. slamiyetten sonra Arapça'nın yo un tesiriyle olu an yeni Farsça'da Türkçenin de önemlice etkileri oldu u yazarca belirtilir. Bu k,sm,n ikinci bölümü ö Türkçenin kom u dillerle etkile imiö ad,n, ta ,maktad,r. Yazara göre Türkçenin bu kadar etkileyici olmas,n, sa layan unsurlar,n ba ,nda Türkçe konu urlar,n,n çoklu u gelmektedir. Bir di er sebep ise; Türkçenin devlet erkini ve siyasi gücü elinde bulunduran hakim s,n,f,n dili olmas,d,r. Dil ili kilerine yap,sal metotla yakla arak bu konuya dönük bir kuram olu turan Lars Johansson'un kuram,na da de inen yazar, Johansson'un dillerin etkile imine uygulad, , temel iki kavram olan ö çekicilikö ve ö kopyalamaö kavramlar,n, Türkçe-Farsça ili kileri ba lam,nda tart, ,r ve bu ili kilerin sadece bu kavramlar etraf,nda izah edilebilmesinin mümkün olmad, ,n, belirtir. Türkçe-Farsça ili kileri ba lam,nda Doerfer'ın görü lerine de yer veren yazar, onun Farsça'nın çoktand,r Türk dili tipine meylett i ve hiç de Hint-Avrupai olmayan bir görünüme sahip oldu u tespitini aktar,r. Bu yak,nla man,n derecesi özellikle sentaks düzeyinde görülebilmekte ve bu da Eski Farsça dönemine kadar uzanmaktadır. Yine; Doerfer'e göre, bir ran dili olan Tacikçe te ekkül etmekte olan bir Türk dilidir. Üçüncü bölüm ö Türkçenin Farsça'daki Etkileriö ad,n, ta ,maktad,r. Bu bölümde ilk olarak, ses alan,ndaki etkilere de inilir. Farsçada olmayan ve Arap alfabesinde kaf harfiyle gösterilen art damak k sesi ile t, harfiyle gösterilen art damak t sesinin Türkçe'nin tesiriyle Farsça'ya girdi i ve bu harfleri ta ,yan kelimelerin ço unlukla Türkçe olabilece i dü üncesi serdedilir. Bir ba ka tesir ise; Arapça'dan giren ve karma ,k sesler oldu u belirtilen zel, dat, z,, ha ve peltek s seslerinin Farsça'da, t,pk, Türkçe'de oldu u gibi sadele erek tekil seslere dönü mesidir. Bu seslerden baz,lar,n,n Hint-Avrupa dillerinde ve Eski Farsça'da bulundu u, Orta ve Yeni Farsça dönemlerinde ise bu seslerin farklıla t, , da ilave edilir. Ses etkile imleri yan,nda bir ba ka etkile im alan, ise söz varl, ,d,r. Yazar,n belirtti ine göre, taranm, sözlükler itibariyle 1260 sözün Türkçe'den Farsça'ya geçti i görülmektedir. Bu kelimelerin ço unlu u isim cinsindedir. Bu sözlerin yan,nda baz, isimden isim yapan ekler de Farsça'ya geçmi tir. Bu eklerin en yayg,n kullan,lanlar, óçi, -lik, -li, -siz ve óda ekleridir: pa-da öayakda /arkada ö, ehr-ta ö hem ehriö, aparat-çi ö foto rafç,ö vb. Bu eklerin yan,nda Farsça'da bugün kullan,lan I.tekil ah,s zamiri ömenö ile III.tekil ah,s zamiri öu/oö nun Türkçe'den geçmesinin kuvvetle muhtemel oldu u da belirtilir. simlerin yan,nda Türkçe fillere de Farsça'da kendisine yer bulmu tur: a amiden ö yiyip içmekö, tepiden ötepmek/vurmakö, güçiden ögöçmekö, kapiden ökapmak/tutmakö, çapiden öçapmak, ya malamak, basmakö vb. Yine; kerden, oden gibi Farsça yard,mc, fillere getirilen Türkçe fiillerle kurulmu 140 civar,nda birle ik fiil de bulunmaktadır: alda kerden ö aldatmak, doland,rnakö çak oden ö i manlamakö, basma kerden ö basmak/tab etmekö, çatme zeden ö tüfek çatmakö vb. Bu bölümün sonunda söz dizimi benzerliklerine de inilir. Bilindi i üzere Hint-Avrupa dillerinde cümlenin söz dizimi, özne ó yüklem ó tamlay,c,lar eklindedir. Farsça da bir Hint-Avrupa dili olmas,na ra men, bu dizime uygunluk göstermez; t,pk, Türkçe gibi özne ó tamlay,c,lar ó yüklem dizili i gösterir. Farsça'nın bu söz diziminin, Eski Farsça döneminden itibaren Türkçe'nin tesiriyle de i erek ortaya ç,kt, , belirtilir. Yazar, bu sav,n, delillendirirken Farsça'nın en yak,n

akrabas, olan Kürtçe'ye ba vurur. Kürtçe'nin söz diziminin Hint-Avrupa dillerinin klasik karakterini ta ,mas,; ama Farsça'nın Türkçe gibi dizimlenmesi dayanak noktası olur. Yazar, bu noktada önemli bir duruma işaret ederek benzerlikler de kurar. ki ihtimalden bahseder ve bu iki ihtimal dahilinde söz dizimi kaymaların gerçekleşmesi olabileceğini belirtir. Ya ana dili Farsça olanlar Türkçe'nin tesiriyle kendi asli söz dizimlerini de değiştirirler ya da ana dili Türkçe olanlar Farsça'ya, da konu tükler,ndan kendi dillerinin söz dizimini Farsça'ya ta ,m, lar,ır. Burada Türkçe'nin Rumeli ve Anadolu- misalen; Do u Karadeniz - a ,zlar,ın da benzer niteliklere haiz olduğu belirtilir. Bu bağlamda benzer bir çarışım olarak, Gagavuz Türkçesi'nin söz diziminin Slav dilleriyle benzerliğini hatırlatmakta fayda bulunmaktadır. Bu durumun çözümü kanımla, daha geniş tarihsel, dilsel ve etnik araştırmalarla açıklanabilecektir. Farsça'nın mevcut söz diziminin Türkçe'yle benzerliği bir bağlamda kelime öbekleridir. Türkçe tamlama yapısı, tamlayan ó tamlanan eklindedir. Hint-Avrupa dillerinde ise bu yapı,; tamlanan ó tamlayan ekline bürünmektedir. Farsça da bu klasik yapıya uygunluk göstermektedir. Ki; Osmanlı Türkçesindeki Farsça yapı, tamlamaların - gerek isim gerekse sıfat tamlaması olsun - dizilişinde böyledir. Lakin; yazara göre, Farsça'da bu yönden bir ikilik bulunmaktadır. Birçok sıfat tamlamasında sıfat unsuru bağ gelmektedir: di er haberha ödi er haberlerö. Yine; Farsça'da bir tamlama türü olarak bulunan ters çevrilmiş isim ve sıfat tamlamaların ortaya çıkması da Türkçe'nin tesirinin kuvvetle bulunabileceğini belirtilir: bed u ur ökötü u urluö. Bu söz dizimsel de ikliklerin ortaya çıkması Orta ve Yeni Farsça yazı dillerinin bağlangıcında Türkçe'den Farsça'ya yapılan tercümelemlerin de katkı olmuştur. Ayrıc; Eski Farsça dönemine ait olan öAvestaö metinlerinin söz dizimi de Türkçe'nin söz dizimine yakla an özellikler göstermektedir. Yazar, bu vesile ile bir dönem tartışılan ödevrik cümle öye de de inerek, cumhuriyetin ilk yıllarında başlıy ve kültür sanat ortamlarında başlıy olan devrik cümle e iliminin Balkan Harpları ve nüfus mübadeleleriyle İstanbul'a göçen Balkan kökenli okumu muhacirlerce bağlatılıp sürdürüldü ünü tespit eder.

Kitabın son kısmı, öFarsça'daki Türkçe Unsurlar Diziniö bağlamında, ta ,maktadı. Ađdan Zöye kadar önemlice bir söz varlığı, nın dizinlendi i bu kısma göz gezdirildi inde, onlarca Türkçe sözün Farsça'da kendine yer buldu u görülmektedir.

Türkçe ile Farsça'nın benzerlikleri ve tarihi ilişkileri çok boyutlu olarak araştırılmayı beklemektedir. Her iki dilin tarihi metinleri üzerine ses yapı, söz varlığı, söz dizimi vs. yönlerden mukayeseli olarak de ik çalışmaların ortaya konulması elzemdir. Bu manada gerek Türk dili ve edebiyatı, gerekse Fars dili ve edebiyatı bölümlerinde Eski, Orta ve Yeni Farsça alanlarında çalışmaların imza atacak araştırmacıların yeti mesine gerekmektedir.